

Н.В. ШАМАНСЬКА,
к.е.н., доцент, Тернопільський національний економічний університет

До концептуальних основ дослідження соціального страхування на випадок безробіття

Розкрито питання сутнісно-теоретичних аспектів загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття в умовах соціально-економічних трансформацій. Зроблено спробу

щодо формулювання теоретичної дефініції «соціального страхування на випадок безробіття» з урахуванням критерію системності та конкретизацією щодо кількох аспектів.

Постановка проблеми. Важливим здобутком України на сучасному етапі є формування загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, яке залежить від багатьох показників соціально-економічного розвитку: стану ринку праці, рівня і динаміки заробітної плати, дієвості соціальної, податкової, банківської, цінової та інших складових економічної політики держави. Становлення ринкової економіки в Україні нині характеризується відсутністю ефективною політикою соціального страхування на випадок безробіття, що спонукає до необхідності її напрацювання щодо питань адаптації до європейських вимог, забезпечення узгодженості та збалансованості інтересів у суспільстві, формування сталої фінансової основи та реформування законодавчо-нормативної бази зазначеного виду соціального страхування.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Серед сучасних українських учених, які досліджували питання функціонування вітчизняного ринку праці, проявів безробіття як багатоаспектного суспільно-економічного та соціального явища в умовах загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, найбільший внесок зробили С. Бандур, В. Близнюк, Д. Богиня, В. Герасимчук, О. Грішнова, М. Гуць, Б. Довжук, Т. Заяць, Є. Качан, В. Ковальський, А. Коверзнев, Л. Колешня, О. Комарова, Ю. Краснов, Г. Купалова, В. Куценко, О. Кучинська, Е. Лібанова, Л. Лісогор, О. Макарова, Ю. Маршавін, С. Мельник, В. Моріков, В. Онікієнко, О. Павловська, С. Павлюк, О. Пазюк, І. Петрова, Т. Петрова, І. Петровська, В. Петух, В. Плиса, В. Покришук, О. Пономарьова, В. Руденко, В. Савченко, Ю. Туранський, Л. Черенько, О. Чувардинський, Н. Юрлова, В. Яценко.

Відаючи належне високому рівню наукових робіт зазначених авторів, слід зауважити, що в Україні відчувається недостатня розробленість у вітчизняній науці фундаментальних теоретичних рамок дослідження соціального страхування на випадок безробіття в умовах соціально-економічних перетворень в Україні. Не претендуючи на ексклюзивні наукові узагальнення, висловлюємо своє бачення даної проблеми, поділяючи при цьому й альтернативні точки зору, що мають місце у вітчизняних дослідженнях у цій сфері.

Мета статті. Основними відмінними рисами сучасного етапу розвитку соціального страхування на випадок безробіття є активізація процесів глобалізації економіки та пришвидшений розвиток інформаційних технологій, що відбуваються на фоні стійкого зростання безробіття. Таким чином, одним із актуальних питань сьогодення є дослідження сутнісно-теоретичних основ соціального страхування на випадок безробіття, яке повинно базуватись на оптимізації фінансових та інформаційних потоків за ефективнішими схемами.

Викладення основного матеріалу. Для визначення природи ризику безробіття необхідно знати його кількісні та якісні характеристики. Саме тому страховий захист ризику втратити роботу і стати безробітним є основною метою

страхування у разі настання безробіття, головними ознаками якого є попередній вияв і облік ризику, колективна та особиста відповідальність і солідарність за індивідуальний ризик. У цьому полягає одна з докорінних відмінностей соціального страхування від соціальної допомоги, надання якої гарантується лише після настання безробіття.

Якщо основа соціального страхування – це правові та економічні відносини, що конкретизують відповідальність за мінімізацію ризику та захист від нього, то характеристикою страхування на випадок безробіття з технічної точки зору є попередній вияв і облік ризику. Внаслідок чого виникають такі питання, як: визначити обсяг страхових внесків; як визначити пропорції матеріального навантаження у разі страхування від безробіття між працівниками, роботодавцями та державою; чи треба диференціювати цю величину за галузями, регіонами тощо.

Страхування на випадок безробіття ґрунтується на статистичній базі, обліку та аналізі закономірностей ризику безробіття й прогностичних розрахунках. Основними завданнями цього виду соціального страхування, що поширюється насамперед на економічно активне, зайняте населення, є профілактика та зменшення ризику безробіття [1, с. 143].

З огляду на це ми вважаємо, що страхування на випадок безробіття доцільно розглядати з позицій системного підходу як сукупність правових, економічних і організаційних заходів щодо компенсації ризику безробіття. Формування соціального страхування на випадок безробіття в Україні, на нашу думку, має відбуватися на основі розробки відповідної наукової доктрини, концепції, стратегії та тактики, проведення адекватної політики держави, наявності необхідних інститутів, застосування засобів, способів і методів його забезпечення (див. рис.).

Ураховуючи надбання вітчизняної та зарубіжної фінансової науки, діалектичний метод дослідження категорій, явищ та понять, класичні трактування соціального страхування, на наш погляд, при формулюванні теоретичної дефініції соціального страхування на випадок безробіття доцільно комплексно підходити до пояснення глибинних об'єктивних характеристик та матеріального вираження зазначеного виду соціального страхування як специфічного в системі грошових відносин.

Досліджуючи соціальне страхування на випадок безробіття як економічне поняття (сутнісна точка зору), маємо справу з постійно функціонуючим явищем, яке відображає безперервні грошові потоки, пов'язані з різноманітними процесами, що супроводжуються, з одного боку, наповненням, а з іншого – використанням коштів бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття (далі – Фонд). На стадії теоретичного вивчення цих процесів учені і практики можуть спрогнозувати оптимальну модель соціального страхування на випадок безробіття, яка б найкраще в реальних умовах задовольнила потреби держави, юридичних і фізичних осіб. За інших обставин, ігнорувачи теоретичне дослідження, пов'язане з філо-

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

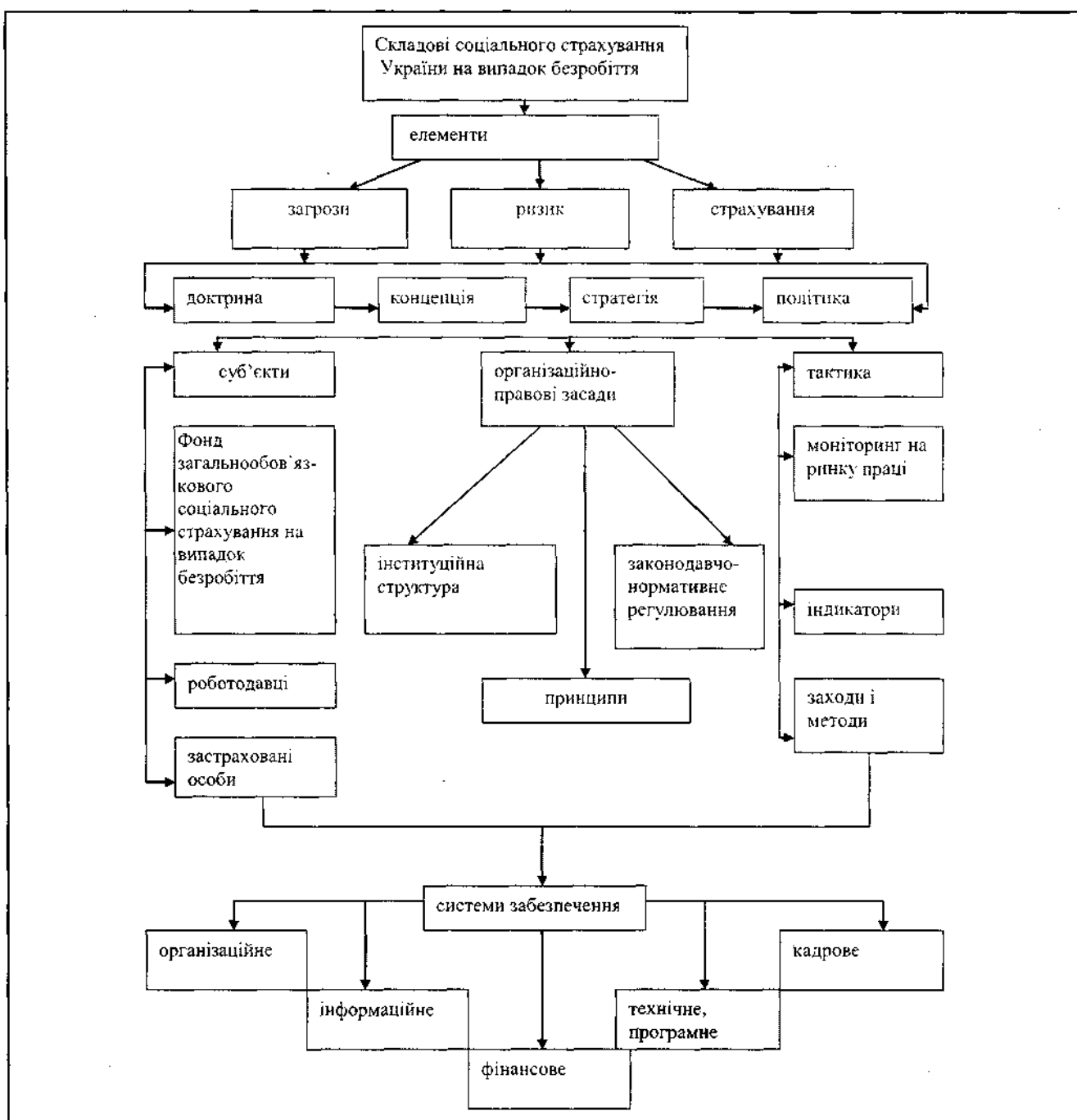
софським абстрагуванням, скласти оптимальну модель зазначеного виду соціального страхування дуже важко, оскільки, не уявивши ідеальну організацію грошових потоків, вживати практичні заходи надто ризиковано.

Таким чином, соціальне страхування на випадок безробіття як об'єктивне економічне поняття (сутнісна точка зору), на нашу думку, – це частина розподільчих відносин, пов'язаних з розподілом і перерозподілом ВВП із метою формування і використання грошових коштів бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Залежно від мети дослідження соціальне страхування на випадок безробіття як об'єктивне економічне явище може мати те чи інше матеріальне вираження та характеристики.

Так, наприклад, за змістом соціальне страхування на випадок безробіття, на нашу думку, є централізованим фондом грошових коштів, який має такі ознаки:

- процес його формування і використання характеризується однобічним рухом грошових коштів, тобто без форм вартості;
- державно-правове регулювання процесів формування і використання коштів;

Складові соціального страхування на випадок безробіття та взаємозв'язок між ними

- винятково цільовий характер використання коштів;
- динамічність;
- мобільність;
- масштабність.

Будучи об'єктивним економічним явищем, за формою соціальне страхування на випадок безробіття, на наш погляд, є фінансовим планом мобілізації і використання коштів, а також складовою соціального захисту населення. Як фінансовий план, соціальне страхування на випадок безробіття має власні склад, структуру доходів і видатків, характеризується певним порядком складання, збалансування, розгляду, затвердження, виконання, складання і затвердження звітності про виконання. Доходами загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття є страхові внески на випадок безробіття, асигнування державного бюджету, суми фінансових санкцій, дохід, одержаний від тимчасово вільних коштів Фонду, в тому числі резерву коштів на депозитному рахунку; благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб. Кошти соціального страхування на випадок безробіття використовуються на виплату матеріального забезпечення та надання соціальних послуг; відшкодування Пенсійному фонду України витрат, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб, фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції та її робочих органів, управління, розвиток його матеріальної та інформаційної бази; створення резерву коштів.

Крім цього, характеризуючи соціальне страхування на випадок безробіття як об'єктивне економічне поняття, розглядатимемо його і як один з елементів фінансового механізму соціального захисту населення з властивими для нього фінансовими методами, важелями, стимулами та санкціями.

Третім матеріальним вираженням соціального страхування на випадок безробіття як об'єктивного економічного явища є його організаційна будова, яка виражається відповідною самоорганізованою системою з власною структурою та відповідним апаратом управління, що ґрунтується на певних принципах. Організаційна будова соціального страхування на випадок безробіття представлена такими ланками як Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та його територіальними підрозділами в областях, районах та містах, які характеризуються відповідним призначенням, складом і структурою доходів та видатків, органами управління. Керівництво Фондом здійснює Державна служба зайнятості України – робочий орган виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та його регіональні підрозділи, в основу діяльності яких покладені принципи. Зокрема, принцип особистої відповідальності полягає в тому, що працівники беруть участь у фінансуванні страхування, причому розмір виплат залежить від попередніх внесків працівників і їхнього страхового стажу. Принцип організаційного самоуправління

гарантує керівництво органами страхування на випадок безробіття повноважними представниками працівників і роботодавців, що зміцнює солідарність двох соціальних суб'єктів і страхових товариств, робить страхування на випадок безробіття доступним для контролю громадськістю, сприяючи соціальній стабільності, формуванню демократичної свідомості населення. У чинному законодавстві сформульовано принципи, які є основою державного соціального страхування на випадок безробіття, крім названих вище, містяться також інші, серед яких на увагу заслуговують принципи солідарності, загальності, обов'язковості, субсидіарності, державного регулювання тощо.

Четвертим матеріальним вираженням соціального страхування на випадок безробіття як об'єктивного економічного явища, на нашу думку, можна виокремити правовий характер зазначеного виду соціального страхування – сукупність юридичних норм, які регулюють відносини, що виникають у процесі соціального страхування на випадок безробіття.

Таким чином, вважаємо за доцільне при трактуванні суті соціального страхування на випадок безробіття забезпечувати комплексний підхід. З одного боку, соціальне страхування на випадок безробіття слід розглядати як об'єктивне фінансове явище, яке відображає економічні відносини, пов'язані з розподілом і перерозподілом ВВП з метою формування і використання коштів бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. З іншого боку, матеріальне вираження цього об'єктивного явища, зокрема: за змістом – як централізований фонд грошових коштів; за формою – як фінансовий план мобілізації коштів та складова соціального захисту населення; за організаційною будовою – як самоорганізована система з власною структурою та відповідним апаратом управління; за правовою ознакою – як сукупність юридичних норм, які регулюють відносини, що виникають у процесі соціального страхування на випадок безробіття.

У даному контексті важливо з'ясувати конкретні соціально-економічні та політичні завдання системи соціального страхування на випадок безробіття та окреслити його мету. На нашу думку, метою страхування у разі безробіття є попередження та нейтралізація важких наслідків втрати робочого місця для безробітних та їх родин, а також сприяння стабілізації зайнятості, запобігання різкому зниженню рівня життя громадян у період пошуку нової роботи і спонукання їх до подальшого працевлаштування. У системі соціального страхування громадян на випадок безробіття уваги заслуговують питання фінансового забезпечення і розподілу фінансового «тягаря» між основними суб'єктами страхування, доцільність використання чинного інструментарію «соціального ризику», запровадження організаційних форм соціального страхування [2, с. 409].

Соціальне страхування на випадок безробіття може зумовлювати як негативні наслідки, так і забезпечувати позитивні результати для зайнятості населення.

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

До позитивів належать:

- надання грошової допомоги на період тимчасового вимушеного безробіття підтримує певні життєві стандарти й запобігає збільшенню бідності серед тих, хто втратив роботу;
- допомога дає змогу безробітному збільшити строк на пошуки краще оплачуваної або відповідної роботи, що відповідатиме довготерміновим професійним планам;
- допомога у разі безробіття відіграє роль умовного стабілізатора під час економічної кризи, оскільки частково підтримує споживчі витрати, що, у свою чергу, уповільнює зменшення сукупного попиту.

Проте страхування на випадок безробіття має також і негативний вплив на зайнятість:

- спричинює зростання рівня і тривалості фрикційного (а отже, й природного) безробіття через те, що зменшується інтенсивність пошуку роботи серед тих, хто одержує допомогу. На тривалість безробіття передусім впливає тривалість періоду виплати допомоги у разі безробіття, а також розмір коефіцієнта заміщення попереднього заробітку;
- зумовлює циклічні коливання попиту на робочу силу. Без страхування у разі безробіття фірми можуть не звільняти працівників у період зменшення сукупного попиту, утримуючи робочу силу в межах «умовного контракту», за яким вони погоджуються на меншу платню в обмін на стабільну зайнятість. За наявності допомоги у разі безробіття, працівники не відчують потреби в «умовних контрактах» з меншою заробітною платою (навпаки, вони навіть зацікавлені у вищій платні, від розміру якої, як правило, залежить і розмір допомоги у разі безробіття), а також менш схильні до територіальної мобільності, оскільки мають джерело доходу при втраті роботи;

- впливає на збільшення сезонного безробіття, оскільки у галузях зі значним сезонним коливанням ділової активності вивільнення робітників коштує дешевше, ніж проведення політики тимчасово звільнених, коли роботодавці обіцяють знову найняти вивільнених робітників;

- збільшує загальну вартість робочої сили, через що може зменшуватись попит на працю. Проте на зменшення зайнятості впливає також еластичність попиту на робочу силу залежно від її вартості [3, с. 9–10].

На нашу думку, можна виокремити дві моделі організації страхування на випадок безробіття залежно від дотримання принципів страхування і забезпечення адекватних до них джерел фінансування.

У першій моделі особливості, властиві страховій діяльності, не достатньо розвинуті. Розмір допомоги з безробіття залежить від другорядних чинників (місця роботи, службового становища, часу настання виплати).

Характерна риса першої моделі – внески можуть робити як лише страхувальники, так і застраховані особи та страхувальники. Однак розрахунки з ними не враховують ступінь імовірності настання того або іншого страхового випадку, тобто соціального ризику. Страхування здійснюється фак-

тично «на користь третіх осіб», і нагромадження фінансових ресурсів не пов'язані із збільшенням зобов'язань.

Інша модель будується на основі страхування соціального ризику. Величина нагромаджених коштів у кожний конкретний момент часу відповідає взятим страховиками розмірам зобов'язань. Виплати не можуть перевищувати встановленого співвідношення між допомагами, що видаються, і надходженнями. Теорія страхування соціального ризику і встановлені на її основі правила страхової техніки дають можливість доволі точно визначити, які допомоги і з якою періодичністю можуть бути проведені.

Така модель страхування передбачає способи покриття дефіциту коштів шляхом створення резервних запасних фондів, перестрахування ризику тощо. Ця форма організації соціального страхування доволі гнучка, не зумовлює технічних труднощів як при об'єднанні кількох видів страхування, так і їх розподіленні, виході із фондів страхування групи учасників або залученні нових [4, с. 109–110].

Різні групи зайнятих посідають неоднакове місце в економічному процесі, що зумовлює і різний ступінь їхньої потреби в соціальному захисті. Від цього залежить і форма їхньої участі в соціальному страхуванні на випадок безробіття.

Обов'язковому страхуванню підлягають наймані працівники, що працюють на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності та господарювання й у фізичних осіб, оскільки саме ця категорія працюючих найбільше страждає від примусового звільнення. В осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, що не є членами творчих спілок), фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, ймовірність настання страхового випадку значно нижча, ніж у найманих працівників, і більшою мірою залежить від них самих. Саме тому їм надане право участі в цьому виді соціального страхування на добровільній основі.

Людина як суб'єкт системи соціального страхування від безробіття у разі втрати роботи та у період її пошуку отримує реальну матеріальну і психологічну підтримку. Система соціального страхування дає їй змогу у найкоротший строк допомогою фахівців служби зайнятості знайти роботу, у разі потреби пройшовши попередню професійну підготовку або підвищення кваліфікації за кошти страхового фонду. Якщо безробітний має схильність до підприємницької діяльності, йому може бути надана фінансова допомога для організації власного бізнесу та підтримка у його розвитку. Найбільш соціально вразливим категоріям громадян (молody, діти-сироти, жінки, які мають на утриманні малолітніх дітей), які не здатні на рівних конкурувати на ринку праці, надається можливість гарантованого працевлаштування на заброньовані робочі місця на підприємствах, в організаціях і установах. Дієвою матеріальною підтримкою безробітних у період пошуку роботи слугують громадські роботи із отриманням заробітної плати із коштів страхового фонду. У разі неможливості впродовж певного проміжку часу по-

вернути конкретну особу до трудової діяльності, за кошти страхового фонду для неї може бути створене додаткове робоче місце із відшкодуванням роботодавцю витрат на заробітну плату цих громадян.

Чинне вітчизняне соціальне страхування на випадок безробіття містить заходи активної політики зайнятості: профорієнтація, професійне навчання та перенавчання незайнятих громадян, послуги з працевлаштування, а також пасивної – надання на період тимчасової незайнятості допомоги з безробіття, матеріальної допомоги у період професійного навчання тощо.

Висновки

За умов сталого економічного розвитку, відповідного зростання рівня доходів населення соціальне страхування матиме більш складний, багаторівневий характер. Складність та багатоаспектність проблем, які необхідно вирішувати у сфері соціального страхування на випадок безробіття, зумовлена як глобальними проблемами, так і необхідністю його адаптації до умов ринкової економіки та

громадянського суспільства, збільшенням масштабів структурного безробіття, посиленням нерівності в рівнях оплати праці в нових високотехнологічних і традиційних галузях економіки.

Література

1. Шаманська Н. Теоретичні основи та проблемні аспекти вітчизняної системи соціального страхування на випадок безробіття / Надія Шаманська // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2004. – № 6. – С. 142–148.
2. Шаманська Н.В. Страхування на випадок безробіття: соціальні, фінансові та управлінські аспекти / Н.В. Шаманська // Наукові записки. Серія «Економіка». Національний університет «Острозька академія». – 2004. – Вип. 6. – С. 407–414.
3. Яценко В. Страхування від безробіття як чинник стабілізації зайнятості в Україні / В. Яценко // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 3. – С. 9–14.
4. Кушнір А.І. Нормативно-законодавчі засади соціального страхування в Україні на випадок безробіття / А.І. Кушнір // Зайнятість і ринок праці. – 2002. – № 16. – С. 109–117.